

Adam Gacek, The Arabic Manuscript Tradition: A Glossary of Technical Terms and Bibliography, Leiden: Brill, 2001, 272s.

İnsanoğlu duygu, düşünce ve bilgi birikimini yüzyıllarca kitap aracılığıyla sonraki nesillere aktarmıştır. Sözlü kültürden yazılı kültüre geçiş sürecinde birçok farklı nesne bu işlevi gördüğü için bütününe kabaca kitap adını vermek mümkündür. Kitabın adeta bir tutku haline geldiği İslam medeniyetinde 1./7. asırdan 13./19. asra kadar hem dini hem de beşeri alanlarda yüzbinlerce eser kaleme alınmıştır. Yazılan bu eserler farklı coğrafyalarda farklı sâiklerle istinsah edilmiş ve böylece bir eserin birden çok kopyası olmuştur. Bu eserlerin bir kısmı günümüzde üniversite kütüphaneleri ile resmi ve özel birçok kütüphanenin koleksiyonlarında bulunmaktadır. 19. yüzyıla kadarki süreçte bu eserlerin İslam dünyasının bilgi birikimini temsil ettiğini söylemek mümkündür. Matbaa öncesi dönemde üretilen bu eserler ve kopyaları matbaa sonrası standartlaşan eserlerden her birinin kendine has özellikleri bulunması noktasında farklılık arz etmektedir. Ancak son dönemlere kadar her biri kendi zatında bir değer taşıyan yazma eserlere sadece entelektüel bilgiyi aktaran birer araç olarak bakılmaktaydı. Bu bakış açısının eksikliği son dönemlerde yazma eserler üzerine yapılan çalışmalarla daha belirgin hale gelmiştir.

İslam dünyasını akademik olarak inceleyen Oryantalistler, İslam dünyasında üretilen eserlerin tenkitli metin neşri sürecinde yazma eserlerin fiziki durumlarıyla da ilgilenmek durumunda kalmışlardır. Özellikle de uzun yıllar boyunca Latin ve Yunan yazma eserlerinin incelenmesi sonucu elde edilen bilgi birikimini -ki bu formasyonu Müslüman âlimlerinden öğrendikleri bilinmektedir- Arapça, Farsça ve Osmanlıca olarak üretilen yazma eserler alanına taşımaya çalışmışlardır. Buna binaen özellikle Batı'da İslam yazma eser kültürüne dair yeterli olmasa da ciddi bir literatür oluşmuştur. Buna karşın Arapça, Farsça ve Türkçe bilgi üreten dünyada bu alanda hala yeteri kadar çalışma yapılmamıştır.

Hem Batı hem de Doğu akademiasında yazma eser dünyasına dair üretilen bilgi birikiminin yetersizliğinin farkında olan ve ömrünü yazma eserleri

anlamaya vakfeden Adam Gacek, literatür ve terimlere dair *The Arabic Manuscript Tradition: A Glossary of Technical Terms and Bibliography* (AMT) ile zeyli/eki *The Arabic Manuscript Tradition: A Glossary of Technical Terms and Bibliography-supplement-* (AMTS) adlı eserleri alana dair yazılmış en önemli eserlerin başında gelmektedir. Hem katalog hem de literatür ile terimlere dair çalışmalarıyla yazma eser kültürünün dünyadaki sayılı uzmanlarından olan Gacek'in bu eserlerdeki temel hedefi, yazma eserler alanında uzmanlaşmak isteyen kişilerin spesifik alanlara dair üretilen bilgi birikiminin farkında olmalarını sağlamak ve okumaları esnasında onlara kılavuz olabilecek eserler sunmaktır. Bu eserlerdeki temel hedefi alandaki literatürü ortaya koymak olmakla beraber çalışmasında yazma eserler dünyasını anlamlı kılacak terimleri içeren bir kavramlar sözlüğünü de oluşturmuştur.

2001 yılında *The Arabic Manuscript Tradition: A Glossary of Technical Terms and Bibliography* (AMT) adıyla basılan esere 2008 yılında aynı başlıkla, sonuna "Supplement" (Zeyil) ilavesiyle bir ek yapılmıştır (AMTS). Her iki eser de terimler ile bibliyografya olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır.

Yazma eser terimlerine dair olan birinci bölüm, yazma eserler bilimi (kodikoloji), paleografya, sanat tarihi, mühür, filigran, ciltçilik, mürekkep, kâtip, istinsah, müstensih, yazı malzemesi, kalem, tenkitli metin terimleri gibi alanların temel terimlerini içermektedir. Hem klasik hem de modern dönem çalışmalarından istifade edilerek hazırlanan bu bölüm kelime kökeni esas alınarak madde başları Arapça alfabetik olarak sıralanmıştır. Bundan dolayı aranan kelimenin bulunabilmesi için temel düzeyde Arapça bilgisi zorunludur.

AMT'nin 150 sayfalık terimler bölümünde farklı hacimlerde yaklaşık 715 madde başlığı bulunmaktadır. Her bir maddede madde başlığının ilişkili olduğu alt başlıklar bulunmaktadır. Örneğin خ ر ا maddesinin altında tarih, et-târîhü'l-Arabî, et-târîhü'l-Fârisî, et-târîhü'l-Kıbtî gibi 22 alt başlık bulunmaktadır. Bunların tamamı birer terim olarak kabul edildiğinde yaklaşık 1500 terimi içerdiği ifade edilebilir. AMT'de geçen her maddeye ek yapılmamış olmakla beraber AMTS'de öncekinde olmayan yaklaşık 156 yeni madde başlığı eklenmiştir. Yaklaşık 100 sayfalık terimler bölümünde AMT'den farklı olarak AMTS Arap alfabesini oluşturan her bir harfin filolojik açıdan incelemesini verdikten sonra ilgili maddeleri incelemeye başlamaktadır.

Terimler madde başlığı olarak verilirken maddelerin farklı adlarına, eş anlamlı kelimelere veya bir kelimenin farklı anlamlarına atıflarda bulunulmuştur. Terimler arasındaki bağlantıya özen gösterilerek maddeler arası atıflar yapılmış-

tır. Terimler bölümün ele alış tarzında karşımıza çıkan diğer bir özellik ise ifade edilen her bir bilginin çok sıkı bir şekilde literatürle ilişkisinin kurulmasıdır. Terimin zikredilen anlamını delillendirmek ve daha fazla bilgi almak için hem klasik hem de modern çalışmalara özel bir kısaltmayla metin içinde atıfta bulunulmaktadır. Terimler bölümünün sonunda madde başlıkları içinde geçen kısaltmaları açıklayan özel bir kısaltmalar listesi oluşturulmuştur.

Yazarın da belirttiği üzere terimler açıklanırken kesinlik içeren kavramlar net ve açık bir şekilde ifade edilirken ne olduğu tam olarak bilinmeyen veya bölge, ekol vb. etkenlerden dolayı farklılık gösterme ihtimali taşıyan terimlerin açıklanmasında ihtiyatlı bir dil kullanılmıştır. AMT'de terimler açıklanırken herhangi bir resim veya çizime yer verilmezken AMTS'de ilgili terimin daha iyi anlaşılabilmesi için kimi yerlerde özel bir hattattan (Burhan Zahra'i) yardım alınarak harflerin şekilleri verilmiştir. Bu da esere ayrı bir önem kazandırmıştır.

Gacek, daha sonra (2009 yılında) zikredilen bu iki çalışmaya dayanarak *Arabic Manuscripts: A Vademecum for Readers* (Arapça Elyazmaları İçin Rehber) adında terimlere dair müstakil bir çalışma daha yayımlamıştır. AMT ve AMTS'de geçen kavramlar içinden seçilen daha az sayıdaki bazı temel terimler bu çalışmada daha geniş ve zengin bir görsel eşliğinde ele alınarak alana yeni başlayan araştırmacılar için rehber bir kitap olarak hazırlanmıştır. Özellikle yazma eser dünyasıyla ilk defa karşılaşacaklar için vazgeçilmez bir rehber olan bu son çalışma, Ali Benli ile M. Cüneyt Kaya tarafından Türkçeye tercüme edilmiş olup 2017 yılında Klasik yayınları tarafından basılmıştır. Ayrıca *el-Merci' fi ilmi'l-Mabtûti'l-Arabî* adıyla Arapçaya ve *Ferbeng-i istilâhât-ı tavsifi nüshaba-yı hattî cihan-ı İslami* adıyla da Farsçaya tercüme edilmiştir. (Eser ve tercümesi hakkında daha geniş bilgi için bu dergideki Ahmet Kaylın'ın değerlendirme yazısına bakılabilir.)

Bu çalışmaya konu olan eserin ikinci bölümü ise bibliyografyaya dairdir. Hem AMT'de (110 sayfa) hem de AMTS'de (215 sayfa) bibliyografya bölümü konu esasına göre taksim edilmiş olup şu on iki alt konuya dair çalışmaların künyeleri verilmektedir. 1. Genel ve giriş çalışmalarında yazma kültürü ve yazma üretimi, kütüphaneler, yazmalardaki popüler kültür, genel çalışmalar, yazmaların tarihi gibi konulara dair eserlerin künyesi verilmiştir. 2. Yazı malzemeleri kısmında ise malzemeye dair genel çalışmalar, papirüs, parşömen, kağıt, mürekkep, filigran ve kalem gibi malzemelere dair eserlerin künye bilgileri verilmiştir. 3. Kitapların kapakları dışında kalan gövdesine dair çalışmalarda kağıt, forma, mühür ve damga gibi konuları içeren eserlerin künye bilgileri verilmektedir.

4. Metnin dizaynı, numaralandırma, farklı tür tarihlendirme, kısaltmalar ve düzeltmelere dair çalışmalar da dördüncü alt başlıkta künyeleri verilmiştir. 5. Bu başlık ise bilginin intikali, yazmaların kopya edilmesi gibi konulara dair eserlerin künyelerini içermektedir. 6. Arap alfabesi, harfler ve paleografya başlığında da bu alanlara dair eserlerin bilgileri verilmektedir. 7. Kitap sanatlarına dair olan bu başlık altında ise sanatlara dair genel bilgiler, hattatlık (kaligrafi), tezyinat ve ciltçiliğe dair eserlerin künyeleri ele alınmaktadır. 8. Bu başlık altında ise Mushaflar üzerine yapılan çalışmaların künyeleri verilmektedir. 9. Tenkitli neşir (tahkik) alanına dair çalışmaların künyeleri de dokuzuncu alt başlıkta verilmektedir. 10. Bu başlıkta ise kataloglamanın nasıl olması gerektiğine dair çalışmaların künyeleri verilmektedir. 11. Yazma eserlerin koruma ve muhafazasına dair çalışmaların bilgileri ise bu alt başlıkta verilmektedir. 12. En son alt başlık ise katalog çalışmalarının kataloglarına dair eserlerin künye bilgilerine dairdir.

Yazma eser dünyasına ait her türlü akademik çalışmanın künye bilgisini vermeye çalışan Gacek, AMT ile AMTS'de yaklaşık 1600 civarında çalışmanın künye bilgisini vermektedir. Her iki çalışmada da 12 başlık altında gruplandırılan bu künyeler, AMTS'de ayrıca konu tasnifi gözetilmeden alfabetik sırayla da verilmiştir.

Yazar hem terim hem de bibliyografya bölümünde Arapça ve batı dillerinin yanında Türkçe ve Farsça çalışmalardan da istifade etmiş olmakla beraber eserin temel kaynakları Arapça ve İngilizcedir. Alana dair Türkçe ve Farsça yapılmış çalışmaların da künye bilgisini vereceğini ifade eden yazar Türkçe yazılmış birçok değerli çalışmanın künye bilgisine yer vermemiştir. Türkçe olup künyeleri verilen eserlerin çoğu da Uğur Derman'a armağan olarak hazırlanan kitapta veya İngilizce ya da başka bir Batı diliyle yazılan veya bu dillere tercüme edilen eserlerin künye bilgileridir. Eksiklikleri olmakla beraber Türkçe hem İslam sanatlarına hem de yazma eser kavram ve kataloglamasına dair göz ardı edilemeyecek çalışmalar bulunmaktadır. Türkiye'de özellikle son beş yılda hem sanatlara hem de yazma eser kavram ve kataloglamasına dair üretilen çalışmalar hızla artmaktadır. Buna binaen daha evvel alana dair yazılmış eserlerin bibliyografyasını bir araya getiren ilk eser olması açısından Gacek'in bu çalışmaları ayrı bir önem kazanmış ve ayrıca Arapçaya da *Tekâlidü'l-Mahtûti'l-Arabî* adıyla tercüme edilmiştir. Alana dair çok ciddi bir boşluğu dolduran bu çalışmalar yazma eserler alanında uzmanlaşmak isteyen kişiler için vazgeçilmez birer kaynaktır.